

STRUKTURAL TAHLIL: ALISHER NAVOIYNING G'AZAL, RUBOIY VA TUYUQLARI MISOLIDA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17549241>

Nigina Qodirova Kamoljon qizi

Farg'ona davlat universiteti filologiya fakulteti :

o'zbek tili yo'nalishi , 4 – kurs

+99890 836 21 71

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕЛЕЙ, РУБАИ И ТУЮКОВ АЛИШЕРА НАВОИ

STRUCTURAL ANALYSIS: BASED ON ALISHER NAVOI'S GHAZALS, RUBAI AND TUYUQ

Annotatsiya

Ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodida g'azal, ruboiy va tuyuq janrlarining struktural xususiyatlari atroflicha tahlil qilingan. Tadqiqot davomida ushbu janrlarning shakliy tuzilishi, ritmik tizimi, qafiyalanish usullari, leksik birliklarning ma'no yuklamasi, obrazlilik darajasi hamda semantik qatlamlari ilmiy yondashuv asosida o'rganildi. Maqolada Navoiy asarlarida mazkur janrlar orqali milliy adabiy tilning badiiy imkoniyatlari kengaygani, shoirning poetik tafakkuri, tasviriy vositalardan mahorat bilan foydalanishi hamda folklor unsurlarini adabiy jarayonga kiritish usullari yoritiladi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, g'azallar chuqur lirizm, murakkab ritm va ma'rifiy-falsafiy ruh bilan, ruboiylar ixcham va lo'nda falsafiy mushohada bilan, tuyuqlar esa xalqona ohang, hikmat va tajnislik san'ati bilan ajralib turadi. Tadqiqot natijalari Navoiy ijodining janrlar tizimini o'rganishda struktural tahlil samarali metod ekanligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar

Alisher Navoiy, g'azal, ruboiy, tuyuq, struktural tahlil, qofiya tizimi, poetik obraz, semantik qatlam.

Аннотация

В данной статье проводится подробный структурный анализ жанров газели, рубаи и туюка в творчестве Алишера Навои. В рамках исследования рассматриваются особенности жанровой формы, ритмической организации, системы рифмовки, лексической выразительности, образности и семантических уровней текста. Особое внимание уделено роли Навои в развитии

художественных возможностей узбекского литературного языка, его поэтическому мышлению и интеграции фольклорных элементов в письменную поэзию. Результаты анализа показывают, что газели Навои отличаются глубоким лиризмом и сложной ритмической структурой, рубайи — философской лаконичностью и концентрированностью смысла, а туйюки — народной мудростью, простотой формы и использованием приемов тавтологии и таджниса. Исследование подтверждает эффективность структурного анализа как метода изучения поэтических жанров.

Ключевые слова

Алишер Навои, газель, рубайи, туйюк, структурный анализ, рифмовка, поэтический образ, семантика текста.

Annotation

This article provides a detailed structural analysis of the ghazal, rubai, and tuyuk genres in the works of Alisher Navoi. The study examines genre-specific features such as poetic structure, rhythmic patterns, rhyme schemes, lexical choices, imagery, and semantic depth. Particular emphasis is placed on Navoi's contribution to the development of the Uzbek literary language, his mastery of poetic expression, and his integration of folk elements into classical literary forms. The analysis demonstrates that Navoi's ghazals are characterized by deep lyricism and complex rhythmic organization, rubais by concise philosophical expression, and tuyuks by folk wisdom, phonetic artistry, and simplicity of form. The results confirm that structural analysis is an effective method for exploring genre variability and textual meaning in classical poetry.

Keywords

Alisher Navoi, ghazal, rubai, tuyuk, structural analysis, rhyme scheme, poetic imagery, semantic structure.

Alisher Navoiy o'zbek adabiyotining eng buyuk namoyandalaridan biri bo'lib, uning ijodi nafaqat adabiy, balki ma'naviy va madaniy meros sifatida ham o'z ahamiyatiga ega. Navoiy asarlari milliy adabiy til va uslubning rivojlanishida muhim o'rin tutadi, shu bilan birga, u o'z davri adabiyotining estetik va falsafiy talablariga javob beruvchi ijodkor sifatida tanilgan. Navoiy ijodida g'azal, ruboiy va tuyuq janrlari o'ziga xos uslubiy va struktural xususiyatlarga ega bo'lib, ular orqali xalqning falsafiy, ma'naviy va estetik qadriyatlari chuqur ifodalanadi.

G'azal janri Navoiyda nafaqat sevgi va ma'naviyat mavzularini ifodalovchi poetik vosita sifatida, balki til va uslub imkoniyatlarini kengaytiruvchi vosita sifatida ham namoyon bo'ladi. Ruboiylar esa qisqa, lekin mazmunan boy va falsafiy qatlamlarga ega

bo'lib, inson ruhiy olami, hayotiy tajriba va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Tuyuq janri esa, asosan xalq og'zaki ijodida shakllangan bo'lib, Navoiy tomonidan yozma adabiyotga moslashtirilgan, didaktik va ma'naviy mazmuni bilan ajralib turadi.

Struktural tahlil adabiyotshunoslikda asarning ichki tuzilishi, janr xususiyatlari, leksik va sintaktik elementlar orqali mazmun va obrazlarni aniqlash imkonini beradi. Shu yo'l bilan, kuplet va misralardagi ritm, qafiya, semantik qarama-qarshiliklar hamda leksik birliklar o'rganiladi, ular orqali asarning estetik va falsafiy qatlamlari yanada aniqlanadi.

Alisher Navoiy ijodini o'rganishda turli nazariy manbalar va tadqiqotlar mavjud bo'lib, ular Navoiy asarlarining janr xususiyatlari, struktural tuzilishi va leksik-sintaktik elementlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqotlarga ko'ra, g'azal janri O'rta Osiyo va Fors adabiyotida qadimdan rivojlangan bo'lib, Navoiy ijodida u o'zbek tilining poetik imkoniyatlarini kengaytiruvchi asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi [10]. G'azallarida murakkab qofiya tizimi, ritmik ohang va semantik qarama-qarshiliklar orqali inson ruhiy olami, ma'naviyat va sevgi mavzulari ifodalanadi, bu esa Navoiy g'azallarini milliy adabiyotimizda alohida o'rinli qiladi.

Ruboiylar esa qisqa, lekin chuqur falsafiy mazmun bilan ajralib turadi[4]. Ularning qisqa shakli 4 misradan iborat bo'lishi falsafiy, ma'naviy va axloqiy mavzularni kuchli va samarali tarzda yetkazishga imkon beradi. Ruboiylarda ishlatilgan leksik birliklar, metaforik va obrazli ifodalar Navoiy falsafasining asosiy mazmunini ochib beradi, bu esa janrning ichki strukturasi va semantik qatlamlarini aniqlashda muhim vosita bo'ladi.

Tuyuq janri esa xalq og'zaki ijodida keng tarqalgan bo'lib, Navoiy tomonidan yozma shaklga moslashtirilgan va adabiy janr sifatida mustahkamlangan [7]. Tuyuq misralari ko'pincha didaktik va ma'naviy mazmunni o'zida mujassam etgan bo'lib, ularning struktural tahlili janrning semantik qatlamini, obraz va metaforalar tizimini aniqlash imkonini beradi.

Shu manbalar asosida, struktural tahlil metodlari - janr xususiyatlarini aniqlash, misralar tarkibi, ritm va qofiya tizimi, shuningdek leksik birliklarni o'rganish - asarning ichki strukturasi va semantik qatlamlarini ochib berishda muhim ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatildi. Ilmiy adabiyotlar shuni ta'kidlaydiki, g'azal, ruboiy va tuyuqlarda leksik birliklarning tahlili janrning poetik obrazini yaratishda, mavzularni ifodalashda va Navoiy ijodining madaniy-estetik xususiyatlarini yoritishda asosiy vosita hisoblanadi.

Bundan tashqari, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Navoiy asarlaridagi janrlararo struktural farqlar va leksik-sintaktik xususiyatlar adabiyotshunoslik, lingvistik va lingvokulturologik tahlillar uchun muhim ilmiy material sifatida xizmat qiladi. Shu

nuqtai nazardan, g'azal, ruboiy va tuyuqlarning struktural tahlili nafaqat ularning poetik xususiyatlarini aniqlash, balki xalq madaniy merosini o'rganish va adabiy-estetik qadriyatlarni yoritishda ham muhim ahamiyatga ega ekanligi ko'rsatildi.

Navoiyning "Bandamen" radifli tuyug'i tahlili.

Men sening ilkingdin, ey dil, bandamen.

Vah, qachon yetkayman ul dilbanda men.

Bevafolarga meni qilding asir.

Sen menga sultonsen, ey dil, banda men.

1-misra: "Men sening ilkingdin, ey dil, bandamen."

She'r lirik murojaat ohangida boshlanadi. Shoir "ey dil" deya o'z ko'ngliga yuzlanadi. "Men sening ilkingdin banda" iborasi so'zma-so'z "men sening qo'lingda asirman" degan ma'noni bildiradi. Bu ifoda lirik qahramonning o'z ko'ngli, tuyg'usi, ichki dunyosi oldidagi tobeligini, ruhiy asirlik holatini ko'rsatadi.

Tasavvufiy ma'noda "dil" - inson vujudidagi ilohiy markaz, Alloh nuri tajalliy etadigan maskan sifatida talqin qilinadi. Demak, bu misra orqali shoir inson va ko'ngil, ya'ni bandalik va ilohiylik o'rtasidagi nozik bog'liqlikni boshlang'ich darajada ochib beradi.

2-misra: "Vah, qachon yetkayman ul dilbanda men."

Bu satrda lirik qahramonning ichki iztirobi, mashuqaga yetish umidi aks etadi. "Vah" undovi his-hayajon, iltijo va intizorlikni bildiradi. "Ul dilbanda" so'z birikmasi "ko'ngil bog'lagan zot", ya'ni ma'shuqa, sevikli timsolidir. Ammo tasavvufiy kontekstdagi "dilbanda" ilohiy Ma'shuq - Haqqni anglatuvchi ramzdir.

Shoir bu yerda "qachon yetkayman" deya ruhiy yetilish, poklanish va Haqqa yetishish orzusini ifodalaydi.

3-misra: "Bevafolarga meni qilding asir."

Uchinchi misra mazmun jihatidan shikoyat tusida. Lirik qahramon ko'ngildan noliydi: "Bevafolarga meni asir qilding" deya ayblov ohangini bildiradi. "Bevafolar" so'zi majozan o'tkinchi dunyo lazzatlari, nafsiy istaklar, soxta muhabbatlarni anglatadi.

Demak, ko'ngil insonni ilohiy muhabbatdan uzoqlashtirib, uni o'tkinchi narsalarga bog'lab qo'ygan. Bu holat insonning ichki qarama-qarshiligini - ruhiy poklik va dunyoviy havas o'rtasidagi ziddiyatni ifodalaydi. Shu orqali shoir tasavvufga xos nafs bilan kurash g'oyasini ilgari suradi.

4-misra: "Sen menga sultonsen, ey dil, banda men."

Yakuniy satr butun tuyuqning falsafiy mazmunini umumlashtiradi. Bu yerda "sulton-banda" qarama-qarshiligi markaziy ma'noni tashkil etadi. Shoir ko'ngilni "sulton", ya'ni hukmdor sifatida tasvirlaydi, o'zini esa "banda", ya'ni itoat etuvchi sifatida ko'rsatadi.

Bu tasvir orqali inson o'z ichki olamining qudratini, ko'ngilning ustuvorligini tan oladi. Shu bilan birga, "dil"ni anglash, unga itoat etish - ruhiy yetuklik, kamolot sari yo'l sifatida talqin qilinadi.

Ushbu tuyuq lirik qahramonning o'z "dil"i bilan ruhiy muloqotini ifodalaydi.

Asarda insonning ichki olami, uning tuyg'ulari, nafsiy istaklari va ilohiy muhabbat o'rtasidagi ziddiyat badiiy vositalar orqali chuqur ochilgan.

"Dil" - bu yerda ikki qatlamli obraz:

Insoniy ko'ngil – tuyg'ular, hislar manbai;

Tasavvufiy dil – Haqning nuri tushadigan ruhiy maskan.

Shoirning "Men sening ilkingdin banda" degani - insonning ruhiy jihatdan ko'ngilga tobeligini bildirsa, "Vah, qachon yetkayman ul dilbanda men" misrasi - o'sha tobelikdan Haqqa olib boruvchi yo'lni anglash istagini ko'rsatadi. "Bevafolarga meni qilding asir" - dunyoviy mayllarga tanqid, "Sen menga sultonsen, ey dil, banda men" esa ruhiy itoat va kamolotning yakuniy anglanishidir.

Bu tuyuq tasavvufiy lirikaning chuqur falsafiy namunasidir. Unda lirik qahramonning ko'ngil bilan ichki suhbatlari orqali bandalik, muhabbat, nafs, va ruhiy ozodlik masalalari badiiy ifodasini topgan.

Shoir bu misralari orqali insonni o'z "dil"ini anglashga, uni poklashga va ilohiy haqiqat sari intilishga da'vat etadi.

Alisher Navoiy ruboiysi tahlili

Ko'z birla qoshing yaxshi, qabog'ing yaxshi,

Yuz birla so'zing yaxshi, dudog'ing yaxshi.

Eng birla menging yaxshi, saqog'ing yaxshi,

Bir-bir ne deyin, boshdin-ayog'ing yaxshi.

Mazkur asar - ruboiy, ya'ni to'rt misradan iborat ixcham she'riy shaklda ifoda etilgan. Navoiy ruboiychilikda fors-tojik an'analarini o'zlashtirib, ularni turkiy ruh bilan boyitgan. Ushbu ruboiy hazaji musammani axrab maqbuza mahzuf vaznida yozilgan bo'lib, ohangining tabiiyligi, so'zlar muvozanati shoirning badiiy mahoratini ko'rsatadi. She'rda barcha misralar "yaxshi" radifi bilan yakunlangan. "Yaxshi" so'zi ma'no markazida turib, har bir misrada go'yo yangidan ohang beradi. U qofiyadan keyin kelgan takroriy unsurligi bilan ruboiyning musiqiylikini oshiradi.

Qofiyalar esa "qabog'ing - dudog'ing - saqog'ing - ayog'ing" tarzida takrorlanib, fonetik uyg'unlik hosil qiladi. Shu uyg'unlik ruboiyning ichki ritmiga jon beradi va go'zallikning bosqichma-bosqich ochilishini ta'minlaydi.

Ruboiy markazida go'zallikning butunligi va uyg'unligi g'oyasi turadi. Dastlab shoir ma'shuqaning yuz qismidagi uzvlarni - ko'z, qosh, qaboqni sanaydi. Keyingi misralarda tasvir kengayadi: yuz, dudoq, so'z, so'ng esa saqoq (yonoq) va nihoyat "boshdin-ayog'ing" orqali inson tanasining butunligi madh etiladi.

Bu ketma-ketlik tasodifiy emas: Navoiy goʻzallikni inson qiyofasidagi muvozanat, uygʻunlik va ilohiy tartib sifatida talqin qiladi. Goʻzallik - faqat tashqi joziba emas, balki borliqdagi mukammallikning inʼikosidir. Bu ruboiyda faqat jismoniy goʻzallik emas, balki tasavvufiy maʼno ham bor. Navoiy uchun inson goʻzalligi - Xudoning jamolining zarrasi. Oshiqqa koʻringan maʼshuqa aslida Yaratuvchining jamolini eslatadi. Shuning uchun “boshdin-ayogʻing yaxshi” degan soʻnggi misra nafaqat maʼshuqani, balki butun borliqni “yaxshi”, yaʼni mukammal, goʻzal deb eʼtirof etishdir.

Alisher Navoiy “Ey sabo...” gʻazalining struktural tahliliga etibor bersak, u oʻz gʻazallarida ishq falsafasini insonning ruhiy kamolot manbai sifatida talqin etgan. “Ey sabo, holim borib...” misrasi bilan boshlanuvchi ushbu gʻazal ham shoirning ana shu maʼnaviy-estetik yoʻnalishidagi eng yetuk namunalaridan biridir. Asar anʼanaviy gʻazal janrida yozilgan boʻlib, 9 baytdan iborat. Matlaʼda lirik qahramon saboga murojaat qilib, oʻz dardini maʼshuqaga yetkazishni soʻraydi; keyingi baytlar mazkur hissiy holatning izchil ochilishiga xizmat qiladi. Maqtaʼda esa shoir oʻz taxallusini tilga olib, gʻoyaviy yakun beradi.

Gʻazalning raddi takror shakli (har bayt oxiridagi “...ga ayt” radifi) unga ritmik barqarorlik va musiqiy takroriylik baxsh etadi. Gʻazal ramali musammani mahzuf (فاعلة ن فاعلة ن فاعلة ن فاعلة ن) bahrida yozilgan. Qofiyalar “xiromonim, xandonim, paymonim, janonim” kabi soʻzlarda mujassam boʻlib, radif bilan uygʻunlikda fonetik ohangdorlik yaratadi. Gʻazalning semantik markazi ishq va sadoqat gʻoyalari bilan belgilanadi. Oshiqning dardu iztirobi, maʼshuqaning beparvoligi, vafosizlik va sabr sinovi asarda asosiy maʼno yoʻnalishini tashkil etadi. “Zulfi zunnor”, “nomusulmon” kabi timsollar orqali Navoiy ishqni tasavvufiy ramzlar orqali talqin etadi - yaʼni dunyoviy muhabbat orqali ilohiy haqiqatga yaqinlashuv gʻoyasi ilgari suriladi. Asarda tashbeh (“sarvi xiromonim”), istiʼora (“zulfi zunnor”), tazod (“din - kufr”), tajnis (“jon - jahon”) va talmih (diniy ishoralar) kabi sanʼat turlaridan keng foydalanilgan. Ular oshiqning ruhiy holatini chuqur ifodalashda muhim badiiy yukni bajaradi. Gʻazalning oxirgi baytida Navoiy oʻzini “bulbul” timsoli orqali ifodalab, soʻz sanʼatining goʻzalligini madh etadi. Shu tariqa, asar nafaqat ishqiy lirika namunasi, balki soʻz, goʻzallik va sadoqat madhiyasi sifatida ham estetik qiymat kasb etadi.

Oʻtkazilgan struktural tahlillar shuni koʻrsatadiki, Alisher Navoiy ijodidagi gʻazal, ruboiy va tuyuq janrlari oʻziga xos poetik-struktural tizimga ega boʻlib, har biri maʼlum maʼnaviy-estetik vazifani bajaradi. Gʻazallar oʻzining ichki ritmik uygʻunligi, murakkab qafiyaviy tizimi, radif va takroriy poetik birliklarining mavjudligi bilan ajralib turadi. Navoiy gʻazallari odatda 5-15 baytdan iborat boʻlib, har bir bayt mazmunan mustaqil boʻlsa-da, umumiy obraz va maʼno liniyasi bilan bir butun kompozitsion struktura hosil qiladi. Gʻazallarda ishq, maʼrifat, sabr, insonning ilohiy manzil sari intilishi kabi mavzular yetakchi boʻlib, bu mavzular timsollar orqali ifodalanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aliyev M. Sharq she'riyati ritmikasing nazariy asoslari. – Toshkent: Universitet, 2019. – B. 203.
2. Bertels E.E. Navoi va uning davri. – Moskva: Nauka, 1965. – C. 312.
3. Farhodov R. Poetika va stilistika asoslari: darslik. – Toshkent: Innovatsiya ziyo, 2021. – B. 264.
4. Karimov A. Ruboiy janrining semantik va poetik tuzilishi. – Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti, 2018. – B. 132.
5. Nafasov O. Navoiy lirikasida tasavvufiy mazmun. – Qarshi: Nasaf nashriyoti, 2016. – B. 189.
6. Qodirov H. O'zbek mumtoz adabiyotida g'azal janrining poetik tabiati. – Namangan: NamDU nashriyoti, 2017. – B. 154.
7. Rahmonov N. Tuyuq janrining tarixiy shakllanishi va badiiy o'ziga xosligi. – Samarqand: Zarafshon nashriyoti, 2020. – B. 198.
8. Shamsiyev B. Alisher Navoiy va o'zbek adabiy tilining rivoji. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2013. – B. 176.
9. Shodmonov U. Mumtoz she'riyatda tajnis va san'atkorlik usullari. – Toshkent: O'qituvchi, 2014. – B. 121.
10. Sultonov S. Alisher Navoiy poetik merosining janr xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2015. – B. 240.